

Cséka György

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR IRODALOM

(1988-1998)

Megjegyzések a Semmi Könyveiről

Írásom címe olyan objektivitást, a téma olyan kimerítő, rendszeres tárgyalását ígéri, amelyet dolgozatomban nem fog beváltani, mert nem válthat be, hiszen írója már ebben az első mondatban tanácstalanul téblábol, hiszen nem tudja, milyen pozícióból és ki beszéljen az alább következő oldalakon, mert hogyan is írhatna (írhatnék) arról a folyamatról, aminek maga is részese műveivel?

Szövegem voltaképpen első mondata a következő: „Kárpátalján nincs és nem is volt irodalmi kritika.” Az alkotók kényszerülnek értelmezni azt a történetet, amit maguk írtak, írnak.

A kárpátaljai irodalmat tehát valójában senki sem olvasa (tekintsünk itt el az utóbbi években szórványosan megjelenő dilettáns, alapvető irodalomelméleti, kritikai fogalmakkal tisztában nem levő, azokról nem is tudó „könyvkritikáktól”, „tanulmányoktól”), senki sem próbálja megérteni az alkotókon kívül (olvasókon itt nem a tényleges, hanem a „hivatásos” olvasókat értem). Szerényebb, érthetően átpolitizált magyarországi kezdemények,¹ olvasási kísérletek persze vannak - pl. Görömbei András: Kisebbségi magyar irodalmak 1945-1990 c. könyve,² S. Benedek András „munkái” vagy M. Takács Lajos utószava az általa szerkesztett „Vergődő szél” c. antológiához,³ amely írásból álljon itt a következő idézet: „Természetesen a kárpátaljai magyar nemzetiségnek nincs Sütő Andrása, sem Kányádi Sándora, s Beke Györgye sincsen: történelmi-kulturális hagyománya szegényebb, szervezetlen, kicsiny közösségük csak nagy sokára fog feldobni magából valakit a fentebb említettek magasába. És az is igaz, hogy némely írásaik, „húszasoké” és „negyveneseké” egyaránt, még ma sem mentesek olyan hibáktól, amelyeket a szovjet-orosz irodalom alkotásainak legjava már a hatvanas évek elejére sikeresen leküzdött. Viszont - ezt 1978 óta személyesen is gyakran tapasztaltam - többségük biztosan és tágasan tájékozódik, lelkes, tisztességes, véleményében őszinte, és ami a legfontosabb, az irodalmat *szolgáltként* (az én kiemelésem Cs.Gr.) éli meg.” - Kísérletek, próbálkozások tehát vannak, de az immanens műbírálat egyelőre hiányzik.

Az írók magukat olvassák, magukat értelmezik, mert más nem teszi meg helyettük, ami nem túlságosan felemelő vagy értelmes dolog, és egy egészséges irodalmi élethez kevés. Kárpátalján nincs és nem is volt irodalmi élet, csak irodalom „van”. Pontosabban irodalmak vannak: Bagu László, Balla D. Károly, Benkő György, Cséka György, Lengyel Tamás, Penckőfer János, Pócs István irodalma, alkotásai, hogy csak a legfontosabb szerzőket említsem. Ami - bár nem mindegyikük műveiben közös, az a kárpátaljai irodalmi hagyománnyal való szembenállásuk, másfajta utak, formálási módok keresése.

Irodalmi hagyományunknak vagyok kénytelen nevezni egyrészt a kommunista hatalmat, irodalompolitikát kiszolgáló, ahhoz igazodó szocialista-realista műveket (persze ha létezik egyáltalán szocialista-realista alkotás), másrészt a formájában, szemléletmódjában ugyancsak szocialista-realista, ám tartalmában a hatalommal konfrontáló, a kisebbségi létet megfogalmazni igyekező, az irodalmat „szolgáltként” érte-

mező alkotásokat. (Szocialista-realistának nevezem azt az irodalom-felfogást, amely a tartalmat a formával szembeállítva a tartalmat helyezi előtérbe, a formát pedig, mint a tartalom, az érzés, az eszme pusztá eszközét, kifejezőjét értelmezi, mely szerint a formának el kell tűnnie, átlátszóvá kell válnia a téma, a gondolat előtt, vagy ahogy Bányai János írja számomra reveláció erejével ható tanulmányában: „A kisebbségi irodalom, függetlenül a magányos egyéni kezdeményezésektől, ambivalens helyzetében a hagyományos stílus, a megszokott kifejezés, a problémátlan szerkesztés, a lineáris narráció, a közvetlen önkifejezés nyelvének és beszédformáinak megőrzése”.⁴ A kétféle hagyomány szembenállása (gondolok itt Balla László és Kovács Vilmos, a Forrás Stúdió és a hatalom, ill. a József Attila Irodalmi Stúdió szembenállásának legendájára) azonban látszólagos, éppen irodalomfelfogásuk alapjainak azonosságára, formálási módjaik hasonlóságára, „problémátlan-sága” miatt. Sajnálatos módon ezért a hatalomnak ellenálló, ellene (szolidan) lázadó, „igazmondó”, „szolgáló”, „magyarságot őrző” művek (Kovács Vilmos: Holnap is élünk c. regénye, Zselicki József, Vári Fábrián László és mások művei) halálos csókban forrnak össze azzal, ami ellen, amivel szemben megfogalmazták magukat (különválasztani e kétféle hagyomány alkotásait csak irodalmon kívüli - morális, politikai - szempontok szerint lehetséges), és a mérhetetlenül cinikus, a kommunista irodalompolitikát (túl sikeresen) kiszolgáló, vagy csak vele kompromisszumot kötő művek (Balla László ezirányú munkássága) magukkal rántják a feledésbe (ama korszak múltával) az egyébként ideológiájukban rokonszenves, igazukat, identitásukat megfogalmazó, „szolgáló” alkotásokat.

Kárpátalján tehát csak egyetlen hagyományról beszélhetünk, és e meglehetősen folytathatatlan - mert nagy műveket nem produkáló - hagyományt felborító, megtörő, modern formákkal kísérletező művek pedig hiányoznak (ellentétben pl. a vajdasági vagy az erdélyi irodalom egyes fejleményeivel). Ezzel a hagyománnyal (amely „szolgáltként” értelmezett műveinek száma - de nem színvonala a rendszerváltozást követően, a kimondás mámorának, a szólás szabadságának, később bizonyos magyarországi elvárásoknak igyekezve megfelelni ijesztően megnőtt, s amely mögött álló szemlélet ma is igen szívósan tartja magát, bár a totális végkimerülés szélére sodródott, és pusztá retorikába fulladt (Horváth Sándor, Dupka György, Kőszeghy Elemér, Nagy Zoltán Mihály művei) tehát ezzel az irodalmi hagyománnyal kel! szembenéznie ma minden Kárpátalján lakó, szükségképpen másfelé tájékozódó alkotónak, vagyis nekünk (Bagu Lászlónak, Lengyel Tamásnak, Pócs Istvánnak), annak a néhány már nagyszámú Magyarországon élő - írónak, költőnek, akik a rendszerváltozást követően tűntek fel, kezdtek írni. Ennek ellenére a kárpátaljai irodalom modernizációja - azaz irodalmon kívüli szempontokat figyelembe nem vevő individuális vers- és prózavilágok, nem hagyományos formálási módok, beszédformák kialakítására tett kísérletek a legutóbbi tíz év egyikfajta „mérlege”-ként -, megkezdődött.

Teret e próbálkozások kezdetben az 1989-ben Balla D. Károly által alapított Hatodik Sípban, majd 1993 után, az alapítónak a lapból való kiválása, és új orgánium létrehozását követően a Pánsípban kaptak teret (a Hatodik Síp Penckófer János vezetésével működik tovább), s e laphoz tartozó kiadóknál, és a Kortárs Kiadónál (Magyarországon) jelenhettek meg. Az alkotók első kötetei, időrendben a következők: 1994-ben a Galéria-Ecriture-né! Cséka György „klondájk: egymillió fallikus csillogás” c. könyve, 1995-ben Pócs István: *Álarcosbál* c. kötete ugyanott, 1998-ban a Hatodik Síp Alapítvány és a Mandátum Kiadónál Bagu László: *halálcsináló*, és ugyanebben az évben a Kortárs Kiadónál Lengyel Tamás: *S. K. arabeus* c. kötete.

Irodalmunk modernizációjának kezdete azonban nem mentes a problémáktól, mert úgy tűnik a megvalósult művek a „kisebbségmentő” szemléletmód ellenhatásaként gyakran a formálás „mámorába” zuhannak, azaz modern, posztmodern formálási módok (ha ugyan vannak ilyenek) kerülnek átvételre, e formák mélyebb következményeinek átgondolása, a szemléleti alapok felülvizsgálata nélkül, következtelenül, felszínesen. Így keletkezhetnek, keletkeznek olyan látszólag neoavantgard, posztmodern művek, amelyekben a forma pusztá diszitmény, öncél, minden mélységet nélkülöző trükk, és könnyen leválasztható, mert leválik, az egyébként hagyományosan felfogott, banális, provinciális témáról. Mintha irodalmunk bizonyos művei nagyon gyorsan magyar- és világirodalmi folyamatokkal,

alkotásokkal szeretnének szinkronba kerülni, vagyis „behozni a lemaradást”. Úgy tűnik azonban ehhez nem elég csak felduzzasztani, „felturbózní” (elleplezni) a tradicionális retorikát.

A kutya ugat, a karaván halad, az író ír, s az olvasó...?

Egyelőre hiányzik. Mivel a műveket senki sem olvassa, értelmezi, nem is léteznek.⁵ Minden mű a levegőben lebeg, a semmiben függeszkedik. Mintha lenne „új” kárpátaljai irodalom, de mintha csak virtuálisan létezne. Ezáltal írásom a Semmiről szól.

Jegyzetek

1. „Az indokolt és jogos kisebbségfeltő érdekldésből egyenes ágon következ a kisebbségi irodalom jó előre megfogalmazott és körülírt szerepe, mindenekelött az irodalom számára megszabott kisebbségmentés feladata. Ez a veszélyeztetett léthelyzetből kivont szerep és feladat a kisebbségi irodalmak megértéshorizontját is meghatározza: az aggóddó és féltő tekintetű érdekldés nem az irodalmat nézi, hanem átnéz rajta, a kisebbségi irodalom szókapcsolatban a „kisebbségei”, a kisebbségi létszimbólumokat, a kiosztott szerep maradéktalan lejtését figyeli, az „irodalomra” alig van tekintettel, legfeljebb egy-két közhellyel intézi el, hiszen szigorúan megszabott funkciói közepette kezeli. (...) A kötelezővé tett szerep így irodalmon kívüli érdekeket - és értékeket! - ruház a kisebbségi irodalmakra; ezeknek története még lehet, teóriája és kritikája aligha. Mert a vállalt szerepben tündöklő kisebbségi irodalom nyomására az irodalmi kritika - és a lehetséges, az elképzelt teória -, ezzel együtt részben az irodalomtörténet, meg nagyobbára az irodalmi megértés is eltorzul, meg „átnéz” az irodalmon, mint afféle „metafizikai ablakon” a létszimbólumokat keresve, miközben szabad kifutást ad a provinciálisnak és banálisnak.” BÁNYAI János: Lehetséges-e a kisebbségi irodalmak (modern, posztmodern) „teóriája”? In.: Hagyománytörés Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1998. 82. p

2. GÖRÖMBEI András: Kisebbségi magyar irodalmak 1945-1990 Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

3. Vergődő szél, A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953-1988 Magvelő - Kárpáti, 1990. 534.

4. BÁNYAI János: i. m. 85.

5. „Az író és az olvasó közös erőfeszítése hozza létre a szellemi alkotást, ezt a képzeletbeli tárgyat,” J. P. SARTE: Mi az irodalom? In.: Mi az irodalom? Gondolat, 1969. 58.

Lengyel Tamás KŐBALETT

Guil most szorgos kőműves
építőipari metafora
egyszer magát is befalazza még
hogy aztán balladát írhasson róla

bontás alatt a panteon
csendablakok szilánkja csattan
a falakról merész szóképek hullanak
lába elé több darabban

Ros törött szócserepeket rakosgat
többnyire nyolc szótagú sorba
ha Guil-t egyszer be is falazzák
biztos hogy nem fog írni róla